

Máthé Áron

AZ ANTIKOMMUNIZMUS TÖRTÉNETI VALÓSÁGA

„A történelem soha nem fogja feltárni a kommunista bűnök teljes mélységét.” (Zbigniew Brzezinski)

Mike Károly a *Kommentár* 2014. évfolyamának harmadik számában nagyon izgalmas kérdést vetett fel.¹ Nevezetesen azt, hogy az, amit ő a Fidesz antikommunizmusának nevez, egy pusztán ellenségképre épülő, a pozitív tartalmat mélységében nélkülöző vagy éppen inkább pragmatikusan váltogató „ideológia”, és ez az ideológia megérett arra, hogy túllépjünk rajta.

Mike írása tulajdonképpen politológiai – vagy ha úgy tetszik: igazából politikai – elemzés, a történeti szál lényegében csak a Fidesz indulási körülményeinek rövid említésénél kerül elő. Azonban véleményem szerint ez a dolog nem ilyen egyszerű.

1989-ben valamivel szemben próbálta meg önmagát újradefiniálni az ország – ez a valami pedig a kommunista diktatúra volt, a gazdasági csőddel és a szovjet megszállással együtt. Az, ami előtte hivatalos értékek minősült – a proletár nemzetköziség, a szocialista hazafiság, a szocialista törvényesség, a szocialista erkölcs, a békeharc, a tudszoc-szemináriumok, a marxista-leninista esti iskolák, a „nacionalizmus elleni harc”, a „vallásos világnézet elleni harc” – 1989 után gúny és nevetség tárgya lett. Illetve kellett volna hogy legyen. Sajnos nem véletlen, hogy meddő és terméketlen viták folytak arról, „rendszerültásról”, „rendszerültázásról” vagy „rendszerültóztatásról” van-e szó. Mindez elfedte a lényegét: azt, hogy egyikről sem, hanem egyszerűen a kommunista diktatúra bukásáról.

De miért kerülhetett sor ezekre a meddő vitákra? Nos, azért, mert a kommunista korszak elitje tudatosan készült arra, hogy befolyását, pozícióit és hálózatát átmentse és továbbörökítse. Cégek lehet privatizálni, és a hatalomból ki lehet szavazni korábbi politikusokat: azonban a kapcsolati tőkét és a közös múltat nem lehet „eltörölni”. Különösen nem a kulturális, illetve a tudományos területen, ahol végképp nem lehet egyik napról a másikra változást végrehajtani. Ilyesmit a magyar történelemben 1945-öt követően egyedül a kommunista párt tudott végrehajtani, a jól bevált „adminisztratív” eszközökkel, vagyis terrortal. 1989-ben ilyen természetesen szó sem volt, hiszen egy szabad ország és a jogállamiság megteremtése volt a cél. Azonban a kérdés nyitva maradt: hogyan lehet a szabad országot létrehozni, ha az jogfolytonos a diktatúrával? Mindennek történeti legitimációs szála is volt. „Kádári modernizációról”, „polgárosodásról” beszéltek – és esik szó ma is. Arról, hogy a diktatúra tulajdonképpen a '80-as években már nem is volt diktatúra, sőt hogy a rendszer már lényegében 1963-tól egyre liberálisabb lett. A Nagy

¹ MIKE Károly: *Az antikommunizmuson túl*, *Kommentár* 2014/3., 3–13.

Imre-féle „reformkísérlet” csak az előképe volt kommunista diktatúra emberarcúvá való maszkírozási kísérleteinek, amelyet a szakértők 1968-ban különösen is jól kidolgoztak, és 1989-ben végre sikerre is vittek. Ráadásul ma is sokan paradox módon úgy tartják, hogy bár „puha diktatúra” volt, vagy legfeljebb valamiféle enyhe „represszió”, de szabadon lehetett utazni, lehetett gyarapodni és lehetett alkotni. Mégis, eközben unos-untalan elhangzik a vád: ugyan nem volt igazi diktatúra, de ami volt, ahhoz a magyar nép mégiscsak szekundált. Úgymond, a magyar társadalom a kollaboráció tényével „nem nézett szembe”. Mindenki szem volt a láncban, kivéve a gyevi bírót.

Nos, mindezek az állítások legalábbis vitathatóak. Megítélésem szerint a kommunista berendezkedés önlegitimációs leírása számos kutatás, a megjelent kötetek, dokumentumfilmek nagy száma és az alkalmazott történelemtudomány – beleértve a Terror Háza Múzeumot is – számos eredménye ellenére még mindig élő. Talán a történeti időtáv mellett a fókuszpont is hiányzott eddig.

Ahhoz, hogy a sajátunknak tekinthessük a múltunkat, ahhoz, hogy a Mike által némileg kárhóztatott Carl Schmitt-féle dichotómiában kijelölhessük a határvonalakat, és ahhoz, hogy Kolnai Aurél kérdésére, amelyet Mike írásában pozitív példaként idézett (hogyan strukturáljuk a közösségi életet?), választ kaphassunk, történeti értelemben is válaszolni kell. Ez azt jelenti, hogy az eddigi kutatási eredményekből kiindulva mélyebben és átfogóbban kell megpróbálnunk feltárni a kommunista rendszer majd' fél évszázadának eseményeit, mintegy rendszerbe foglalva. Sokan, talán egyszerűen csak kényelmességből, mintha elsiklanának a fölött a tény fölött, hogy 1944 őszétől egy politikai bünszervezet vette kezébe az ország irányítását, amely rövid három-négy év alatt az idegen megszállók segítségével totális diktatúrát épített ki. Ez a politikai bünszervezet már a kezdetektől fogva mutatott jeleket arra, hogy benne rejlik a lehetőség a gazdasági bünszervezetté való átalakulásra (lásd a Gazdasági Rendészeti Osztály, illetve a Szűcs testvérek ügyét, vagy a kitelepítéseket, amikor egy teljes réteg ingó- és ingatlanvagyonát osztották szét egymás között), a diktatúra utolsó szakaszában pedig egyértelműen hangsúlyossá vált ez a szál. A közelmúltban megjelent tanulmányokból tudjuk, hogy milyen mutyik folytak az állambiztonság tevékeny részvételével, s ezek kifejezetten a bünszövetségben elkövetett vesztegetésre, sikkasztásra, üzérkedésre, orgazdaságra és hasonló bűncselekményekre utalnak.² Valahogy még kényelmetlenebb beleütközni abba a ténybe, hogy ez a tevékenység átívelte a „rendszerátváltást”.³ Ez nem is csoda, hiszen a kommunista bünszervezet aktívan készült hatalmának átmentésére, s ebben a törekvésében nem is kellett csalódnia. Mindebben a politikai szereplőkön kívül egy láthatatlan hálózat is segítette őket.⁴ Sok esetben még azt sem tudjuk, kikkel állunk szemben: az SZT-

² Lásd BANK Barbara: *Egyharmad és a III/I. Hírszerzés és gazdasági manipuláció az 1980-as évek végén*, Hamvas Intézet, Budapest, 2014; BORVENDÉG Zsuzsanna: *Hírszerzés '89 avagy félbemaradt(?) akciók a rendszerváltás küszöbén*; ORBÁN-SCHWARZKOPF Balázs: *Fedőneve „Bayern München”, Betekintő*, 2008/2.; MONG Attila: *Kádár hitele. A magyar államadósság története, 1956–1990*, Libri, Budapest, 2012.

³ Lásd a Magyar Nemzet riportját az olajügyekről: 2014. szeptember 28.

⁴ Lásd például KRAHULCSÁN Zsolt: *Hatalom/át/mentés. Az MSZMP és az állambiztonság a rendszerváltás éveiben*, Hamvas Intézet, Budapest, 2014; HANKISS Ágnes: *Továbbélő hálózatok*, Hamvas Intézet, Budapest, 2013; *Kísértő múlt. A kommunizmus utóélete Közép-Kelet-Európában*, Hamvas Intézet, 2004.

tisztek vagy egy egészen elfeledett kategória, a „megbízottak” esetében.⁵ De ugyanilyen hálózatot alkottak a diktatúra kevésbé látványos háttérszervezetei, vagy éppen a kirakat-intézmények, mint például a Nemzetközi Újságírószövetség. Talán nem paranoia fel-tételezni, hogy ezeknek az embereknek egy része egészen a közelmúltig többé-kevésbé összehangoltan (vagy inkább azonos paradigma szerint, de legalábbis „összekacsintva”) tevékenykedett az őket fedező politikai front mögött.

Lehet, hogy Zbigniew Brzezinskinek igaza van, és mindazt a bűncselekményt, melyet a kommunista párt égisze alatt elkövettek, lehetetlen feltárni, de ez nem jelenti azt, hogy ne kellene megpróbálnunk. Annál inkább meg kell próbálnunk, mivel a pártállam mindent megtett, hogy egy erősen torzító szemüvegen keresztül lássuk önmagunkat, a saját múltunkat.⁶ Vajon visszajára tudjuk-e fordítani ezt a folyamatot, vagyis narratívát tudunk-e váltani? Nos, a korábbi monopolhelyzet kétségtelenül megtört. Egyes kulcs-toposzok azonban a mai napig érvényben maradtak. Ennek az okai között a tehetetlenségi nyomaték mellett akár a toposzok (ha úgy tetszik: mémek) szellemi örökségként való fenntartását is meg kell jelölnünk. Nem is feltétlenül arra kell gondolnunk, hogy a közvéleményt is formálni képes erő, a kommunista párt meghosszabbított karja, vagyis az állambiztonság sikeresen helyezte el a megfelelő kádereket a megfelelő posztokon, vagy őrizte meg ezeket a saját emberek számára.⁷ Sokszor egész egyszerűen a dolgok tehetetlenségi nyomatékáról, a továbbgördülés jelenségéről van szó.

Egy nemrég napvilágot látott kutatás szerint a magyar kulturális életet meghatározó elit körében nagyon erős a generációk közötti folytonosság. A kutatásból az is kiderült, hogy a kulturális elit 30 százaléka még mindig az MSZMP egykori tagjai közül kerül ki, és tagjai közül hasonló arányban voltak 1988-ban is vezető posztokon.⁸ Arról azonban nincsenek adatok, hogy mennyire beágyazott és mennyire befolyásos ennek az elitnek ez a régi alapokra építkező része. Vajon az ő befolyási körükben meg tudják-e emészteni, „hogyan más értelmezési, megértési kísérletek is épp olyan legitimek lehetnek egy szabad társadalomban, mint az övék, és hogy amit ők képviselnek immár nem az a privilegizált,

⁵ KÖNYVÁNÉ KUTRUCZ Katalin: *A megbízottak, avagy a láthatatlan légió*; ORGOVÁNYI István: *A Belügyminisztérium III. főcsoportfőnökségének szigorúan titkos állománya = Titkos történetek. Válogatás a Betekintő folyóirat első öt évfolyamából*, szerk. Cseh Gergő Bendegúz – Krahulcsán Zsolt – MÜLLER Rolf – Takács Tibor, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2013.

⁶ TABAJDI Gábor: *Állambiztonság – propaganda – történetírás = Titkos történetek*; ÖZE Sándor: *Humán értelmiség és rendszerváltás*, Hamvas Intézet, Budapest, 2012; ÖZE Sándor: *Történetek az állambiztonság célkeresztjében*, Hamvas Intézet, Budapest, 2014.

⁷ Csak egy példa: „Közös pontként említhető, hogy a belső elhárítás minden megyei szervezetben (és a helyi ellenzéki kerekasztalokban is) jó hálózati pozícióval rendelkezett, ezáltal megfelelő információszereplési és befolyásolási lehetősége volt.” MÜLLER Rolf: *A megyei állambiztonsági szervek 1989-ben = Állambiztonság és rendszerváltás*, szerk. Okváth Imre, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2010, 118.

⁸ KRISTÓF Luca: *De mi történt azután? Megszakítottság és folytonosság a magyar elitben 1988 és 2009 között*, Politikatudományi Szemle 2014/1. A szerző ugyan megjegyzi, hogy a kulturális elit elveszítette posztszocialista jellegét, de előbb még leszögezi: „A kulturális elitben a nagy generáció dominanciája még a vizsgált periódus második felében is érzékelhető volt” (Uo., 16). Ugyanígy a kulturális elit vonatkozásában még hozzátesszi: „A rendszerváltás kevésbé hatott rá, mint a politikai elitre”, és a gazdasági elit változásához mért állandóságot „valószínűleg a »nagy generáció« tartós jelenlétének tulajdoníthatjuk” (Uo., 20).

a hatalom által a társadalomra kényszerített narratíva többé, ami egykor: az ő uralmuk időszakában volt”⁹ Egyes megnyilvánulásokból nehéz másra gondolni, mint arra, hogy bármi, ami formailag avittas kifejezéssel élve „kiviszi a pártból a kérdéseket a tömegek közé” vagy akár csak más narratívában kívánja vizsgálni a történelmet, az a hozzá-nem-értés bélyege mellett más vádak is kaphat.¹⁰ Mindeközben az sem okoz gondot, hogy aktuálpolitikai célok érdekében még a legalapvetőbb szakmai szempontokat hajlandóak félredobni, ha ezzel a régi narratívát támogathatják. Úgy tűnik, hogy ennek a nyelvezetnek és ennek a narratívának az újabb generációkra is bizonyos hatása van.¹¹ Sajnálatos, de nem meglepő, hogy az ilyen jellegű vádak olyanok is magukévá tették, akiknek semmi közük nincs a kommunista múlthoz, viszont a reformértelmiség mítoszaihoz (köztük a ’89-es „Köztársaság” államistenségéhez) egyfajta gravitációs erő húzza őket. A vádak között persze a régi, bevált módszer szerint a szakmaiatlanság is szerepel.¹²

Itt az ideje, hogy a kommunista diktatúra hamis és közösségromboló mítoszai és az onnan továbbörökölt közhelyek helyett éppen a kommunista közösségrombolás gyakorlatát írjuk le. Hogy újra felfedezzük hőseinket, vagy egyszerűen csak bemutassuk az „ahogy lehet” néha drámai, néha abszurd eseményeit. Ezzel párhuzamosan néven kell nevezni a hatalombirtoklás módszereit és intézményeit. Egy ilyen terjedelmű és ilyen károkat okozó történelmi korszakon nem lehet csak úgy továbblépni. Mindez azt jelentené, hogy az elkövetett bűnöket, az áldozatok nagyságát és az okozott károkat kisebbitenénk. Ebből a szempontból a sokat emlegetett információs kárpótlásnak egy szélesebb értelmezést kell adni. Ha nem is látjuk át a kommunizmus irdatlan mélységeit, attól még szükséges belepillantanunk, sőt huzamosabban is fürkészniük kell ezeket a múltbeli távlatokat, hogy megérthessük: mi történt velünk, mi tettek velünk, mi történt a múltunkkal, illetve hogy mit tettünk magunkkal, mit tettünk a múltunkkal.

Ha pedig 25 évvel ezelőtt megbukott a kommunista diktatúra, akkor – természetesen a tudományos módszertan adta kereteken belül – ezt nagyon máshogy, mint a kommunizmushoz egy „anti-” előtagot illesztve, nem tehetjük. Ennyiben tehát az antikommunizmus, egyfajta antitotalitárius program részenként, ma is élő történelmi valóság.

⁹ SCHMIDT Mária: *A múlt fogságában*, Heti Válasz 2014. június 26.

¹⁰ Az egyik ilyen támadás például a jelen sorok íróját alig burkoltan hamis látszat keltésével vádolta meg: <http://www.168ora.hu/itthon/nemzeti-emlekezet-bizottsag-taszfoldvaryne-kiss-reka-123612.html>.

¹¹ 12 év után újra felbukkantak a Terror Háza Múzeum körüli, akkor kiélezett hangvételű viták vádjai: „A kétségekívül látványos és fontos küldetésű kiállítás még mindig aránytalan, pontatlan, tendenciózus és sematizáló. Meg kell jegyezni ugyanakkor, hogy míg szerencsésebb helyeken értelmes dolgok is ki szoktak sülni efféle vitákból (például múzeumpedagógiai szempontok és a történelmi hitelesség vonatkozásában) mi csak reménykedhetünk, hogy végre sikerül az ügyet depolitizálni, a koncepcióról szakmai vitákat folytatni, illetve a nyilvánvaló hiányosságokat pótolni.” (BARTHA Ákos: *Tettesek nyomában* [Ungváry Krisztián könyvéről], *Kommentár* 2014/3., 115.)

¹² Lásd például: „Several research institutions have been founded for no-name scholars with dubious backgrounds in order to spread nationalist propaganda.” Tamás Dezső ZIEGLER: *When European moral vacuum meets Hungary's autocratic regime*, *Open Democracy* 2014. szeptember 24., www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/tamas-dezso-ziegler/when-european-moral-vacuum-meets-hungary%E2%80%99s-autocratic-regime.